

DEZERCIA TZV. TURKESTANSKÉHO PLUKU SS K PARTIZÁNSKEJ BRIGÁDE BOŽENKO V DECEMBRI 1944

MARTIN LACKO

LACKO, M.: Desertion of the so-called Turkestan Regiment of SS to the Partisan Brigade. *Vojenská história*, 7, 2, 2003, pp 115 – 122, Bratislava.

The published material examines up to now lesser-known episode of the national-liberation fight from 1944 to 1945, namely the circumstances of the defection of the members of East-Muslim regiment of SS weapons to the partisan brigade Boženko. In the introductory part of the material the author briefly characterizes the origin of this regiment of SS weapons and its arrival to Slovakia, in short also depicts its activity till the last decade of December 1944. It states the members of the Regiment in fact actively participated only in two actions against partisans: on 10th October 1944 in the area of Javorina and in the second half of November 1944 in the area of White Carpathians. The material is elaborated on the basis of archival materials and the memories of witnesses of mentioned event. Military History. Slovakia. World War II. SS weapons.

Vojensko-politické udalosti, ktoré sa odohrávali na slovenskom území od jesene 1944 do jari 1945, boli už námetom nespočetného množstva článkov, štúdií, monografií a zborníkov. Jednako, ešte stále existuje množstvo udalostí, úsekov či dimenzií tohto obdobia, doteraz neosvetlených. Mnohé otázky týkajúce sa vojnového obdobia ostávajú zahalené rúskom mlčania či nevšímavosti historikov. Jednou z takýchto tém, ktorá unikala pozornosti našich historikov, je pôsobenie tzv. turkestanského pluku SS na území Slovenska od jesene 1944 do marca 1945. Jeho výnimočnosť spočíva okrem už samotného názvu najmä v tom, že išlo o jednu z mála jednotiek v rámci ozbrojených síl nacistického Nemecka, navyše o jednotku vo zväzku SS, ktorá z tohto rámca v období rokov 1939 – 1945 dezertovala. Čo do rozsahu bola však práve táto dezercia najväčšou.

V prípade skúmania tejto témy je však naše poznanie zahmlievané aj zmätenou a rozkolísanou terminológiou. Príslušníci spomenutého pluku boli a sú označovaní v slovenských i sovietskych dokumentoch raz ako „vlasovci“, inokedy ako „Čerkizi“, „Kirgizi“ či inými nepresnými pomenovaniami. V skutočnosti na Slovensku v čase od októbra do konca decembra pôsobil a k partizánom prebehol 1. prápor turkestanskej bojovej skupiny Východotureckého bojového zväzku SS (Waffengruppe „Turkestan“ der Ostturkischer Waffen-Verbande der SS). Názov tohto bojového zväzku sa však v priebehu vojnového obdobia menil.¹

¹Oficiálne pomenovania jednotky sa v priebehu jeho vývoja rôznili: Najprv bol označovaný ako „1. východomoslimský pluk SS, (1. Ostmuselmanische SS-Regiment) alebo všeobecnejšie označenie Moslimský pluk SS. Neskôr bolo úsilie jednotku reorganizovať a vytvoriť divíziu s názvom 1. východomoslimská divízia SS, Moslimská divízia SS Nového Turkestanu a pod. TESÁREK, P.: Osttürkischer Waffen Verband der SS na Slovensku, rkp., s. 1. S „vlasovcami“ – teda príslušníkmi armády gen. Vlasova mal turkestanský pluk spoločné jedine miesto pôvodu jeho príslušníkov – ZSSR. V jednotke bolo zastúpených viacero, najmä stredoázijských, národností – Turkestanci, Kirgizi, Azerbajdžanci, Tadžikovia a pod.)

POČIATKY PLUKU. ČINNOSŤ PRED PRÍCHODOM NA SLOVENSKO

Počiatky vzniku tzv. turkeštanskkej légie nachádzame už začiatkom roka 1942, keď bol z turkeštanských zajatcov sformovaný 450. peší prápor nemeckej armády. Jeho zakladateľom a prvým veliteľom bol major Mayer-Meder.² Koncom roku 1943, pod vplyvom fatálnych porážok nemeckej armády na frontových bojiskách, dozrievalo u niektorých nacistických pohlavárov presvedčenie o nevyhnutnosti istých organizačných reforiem svojich ozbrojených zložiek. Jedným z prostriedkov, ktorými sa mala pozdvihnúť bojová morálka rôznónárodných príslušníkov armád bojujúcich proti „bolševizmu“, bolo zosúladenie ich vlasteneckého či náboženského presvedčenia s vojnovými cieľmi nacistov. Pod egidou boja proti komunistickému ZSSR sa mali účinnejšie zomknúť všetky národy pociťujúce antagonizmus k bývalému sovietskemu režimu. Jedným z národov, ktoré pocítili krutú ruku sovietskeho režimu boli aj Turkestanci.³

Formovaním samostatného turkeštanského pluku bol na Himmlerov príkaz v zime roku 1943 poverený už spomenutý major Mayer-Meder.⁴ Pluk, nazvaný ako „1. východomoslimský pluk SS“, bol vo februári nasledujúceho roku presunutý na územie Bieloruska. Tu počas jednej z protipartizánskych akcií neďaleko Minska jeho veliteľ zahynul. V tomto období sa jednotka dostala do hlbokej krízy, ktorá sa prejavila úpadkom disciplíny a onedlho rozsiahlymi dezerciami. Himmlerovi sa dlhší čas nedarilo nájsť vhodného kandidáta, ktorý by bol schopný vrátiť pluku zájdenú „slávu“. Čiastočne sa to podarilo až hauptsturmführerovi Hermannovi. V júli bol turkeštanský pluk presunutý na poľské územie, pričom bol podriadený „trestnému“ pluku SS Dirlwanger.

Himmlerovým snom však bolo rozšíriť existujúci pluk a následne ho pretvoriť na divíziu. K 1. októbru 1944 nariadil sformovanie „Ostturkischer Waffen Verbände der SS“ – teda bojového zväzku SS, v ktorom sa mali zhromaždiť všetci „použiteľní“ Turkestanci, Azerbajdžanci a krymskí či uralskí Tatári. Za veliteľa tejto jednotky ustanovil majora Haruma el Rashida.⁵

Po likvidácii Varšavského povstania, v ktorom Turkestanci bojovali v najprednejších líniiach, atakujúc centrum mesta, bol pluk na radu Gottloba Bergera presunutý na Slovensko. Nie je však jasné, či bol pluk už vtedy vyňatý spod pôsobnosti Dirlwangerera, pretože relevantné dokumenty vojnu neprežili. Každopádne, koncom októbra pôsobil na Slovensku už ako samostatná vojenská jednotka. Tri prápory 1. východomoslimského SS – pluku boli rozdelené podľa nacionálneho fundamentu – prvý prápor bol turkeštanský, druhý azerbajdžanský a tretí tvorili príslušníci tatárskeho etnika.

²Zakladateľ a zároveň i prvý veliteľ turkeštanského (vtedy 450.) práporu, major A. Mayer-Meder bol dlhoročným dôstojníkom a poradcom gen. Čankajška. Veľmi dobre poznal psychológiu Turkeštancov, pre svojich vojakov bol veľkou autoritou. Nebolo preto náhodou, že koncom 1943 roku mu najvyšší veliteľ SS ponúkli možnosť vytvoriť samostatný turkeštanský pluk SS. DROBJANKO, C.: Východné legióny a kozácke časti Wehrmachtu. Moskva 1999, s. 14.

³Od roku 1924, keď Turkestan ako politická jednotka zmizol z mapy ZSSR, boli jeho obyvatelia, podobne ako ostatné národnosti žijúce v bolševickom štáte, vystavení krutému prenasledovaniu a odnárodnňovaniu. Nečudo, že pri prvej príležitosti, po 22. júni 1941, sa Turkestanci hromadne hlásili do boja proti Stalinovi. Na nemeckej strane padlo do konca vojny okolo 50 000 Turkeštancov a ďalších 12 000 bolo ranených. MUNOZ, J. A.: Forgotten legions. New York 1991, s. 163.

⁴Prvým krokom k sformovaniu tejto jednotky bolo vyňatie troch turkeštanských práporov – 450., 480., I/94. z pôsobnosti Wehrmachtu a ich preradenie pod velenie SS v decembri 1943. Ďalším posilnením tejto novovytvorenej jednotky bol nábor v radoch vojnových zajatcov pracujúcich na území Nemeckej ríše. Celkovo sa prihlásilo okolo 3 000 zajatcov nielen turkeštanského, ale i azerbajdžanského, kirgizského, uzbeckého a tadžického pôvodu.

Tamže, s. 164.

⁵Harum el-Rashid, pôvodným menom Wilhelm Hintenatz, bol niekdajším dôstojníkom rakúsko-uhorskej armády a taktik veteránom frontových bojov 1. svetovej vojny. Počas jeho pobytu v Turecku, kde neskôr pracoval na generálnom štábe tureckej armády, konvertoval na islam a zmenil si i meno. MUNOZ, ref 3, s. 167.

ČINNOSŤ PLUKU NA SLOVENSKU

Presnú trasu cesty, akou sa pluk presúval z Varšavy na Slovensko, nepoznáme. Vieme však, že na miesto svojho určenia došiel v polovici októbra. Dňa 16. októbra 1944 asi o 10. hodine doobeda dorazil veľký transport jeho príslušníkov do železničnej stanice Brezová pod Bradlom.⁶ Odtiaľ sa Turkeštanci presúvali konským záprehom po vlastnej osi smerom na Myjavu. Ubytovali sa na Myjave, v Starej Myjave a na blízkych kopaniciach,⁷ rovnako však i v meste Stará Turá a jeho prilahlých kopaniciach. V týchto miestach zotrvala väčšina príslušníkov pluku až do 25. decembra. Počas týchto dvoch mesiacov spomenutá jednotka nevyvíjala žiadnu výraznú bojovú činnosť. V odbojovej literatúre sa spomína účasť jej príslušníkov iba v neúspešnej protipartizánskej akcii v priestore Javoriny dňa 10. októbra 1944, keď mala spolu s 208. divíziou Volksgrenadier prečesať okolité vrchy.⁸

Druhou, a zároveň poslednou významnejšou akciou, ktorej sa Turkeštanci v roku 1944 podľa dostupných informácií zúčastnili, bola protipartizánska akcia v druhej polovici novembra v oblasti Bielych Karpát.⁹

Pokiaľ ide o otázku spolunažívania Turkeštancov s obyvateľstvom obcí a kopaníc, kde boli ubytovaní, treba konštatovať, že bolo vcelku korektné a bez väčších nedorozumení na oboch stranách.¹⁰

UDALOSTI V DECEMBRI 1944

Dezercia turkeštanských príslušníkov SS, ktorá prebehla práve v čase vianočných sviatkov, nebola spontánnou, nepremyslenou akciou, ale krokom, na ktorý sa jej najvyšší velitelia už vopred pripravovali. Podľa niektorých dokumentov malo byť iniciátorom prechodu veliteľstvo partizánskej brigády Boženko pod velením pplk. Anatolija Snežinského.¹¹ Štáb tejto brigády sídlil v obci Nová Lehota v Považskom Inovci.¹² Prvý osobný kontakt s vybranými veliteľmi Turkeštancov nadviazali miestni ilegálni

⁶BZDÚŠEK, J. – BARAN, J.: Spomienky na SNP v Podbradlianskom kraji. Brezová pod Bradlom 1995, s. 33. Tento údaj potvrdzuje i mestská kronika obce Myjava, podľa ktorej od 16. októbra prichádzali od Brezovej nové oddiely nemeckých vojakov – Turkeštancov. Na Myjavu sa nemohli dostať vlakom, keďže železničné spojenie medzi Myjavou a Starou Turou bolo od 8. októbra zničené. Pamätná kniha obce Myjava, s. 105, 107.

⁷„V dňoch 16. – 17. októbra obsadzujú Myjavu jednotky vlasovcov, ktoré predtým vyplienili Varšavu.“ GÁLIK, J. – ČUVALA, Š.: Pri kolíske slobody. Myjava 1964, s. 25.

⁸NOVÁK, A.: Spomienky na boje v Podjavorinskom kraji. In.: Keď zem stredného Považia krvou sa zmáčala. Trenčín 1979, s. 58.

⁹VHA Trnava, f. Kyjev, šk. 7, prehľad činnosti brigády Boženko, s. 13.

¹⁰Z dostupných archívnych materiálov civilnej či vojenskej proveniencie, z obecných kroník inkriminovaných miest, ba ani zo spomienok miestneho obyvateľstva autor tejto štúdie nezistil žiadne výraznejšie nezahody či konflikty so slovenským obyvateľstvom. Práve naopak, spoluzití Slováci s exotickými Turkeštancami bolo napriek hrôzostrašným chýrom, ktoré túto jednotku predchádzali, pomerne korektné. V ohľade „negatívnych“ skúseností Turkeštanci – opierajúc sa o vyššie spomenuté zdroje – jednoznačne predčili svojich nástupcov – sovietskych a rumunských vojakov.

¹¹„Do protivníkovej posádky v okolí našej dislokácie boli v decembri 1944 poslané odkazy i listy, takisto bol poslaný list k 1. Turkeštanskému pluku SS v Starej Turej prostredníctvom nášho partizána Štefana Kaizera.“ VHA Trnava, f. Kyjev, ref 9, s. 28.

¹²Nová Lehota bola malá obec na rozhraní novomestskej, piešťanskej a topolčianskej oblasti Považského Inovca, ktorá poskytovala mimoriadne vhodné podmienky pre partizánsku činnosť. Veliteľ partizánskej brigády, Boženko Anatolij Snežinský (vlastným menom Anton Araneckij), bol spolu s ostatnými príslušníkmi organizátorskej skupiny koncom augusta a začiatkom septembra 1944 omylom vysadený namiesto Považského Inovca v Slánskych vrchoch. Odtiaľto sa prebíjali pozdĺž slovensko-maďarskej hranice na západné Slovensko. Do Novej Lehoty prišiel pravdepodobne na prelome septembra a októbra 1944. O činnosti brigády pozri bližšie tiež LACKO, M.: Partizánska brigáda pplk. Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 – 1945). In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 1, s. 83-100.

pracovníci asi v polovici decembra.¹³ Vyjednávani sa mali zúčastniť okrem plk. Alimova i kpt. Nadžafimov, ktorého jednotka bola dislokovaná na Myjave a kpt. Alegberli sídliači v Starej Turej.¹⁴ Vyjednávania trvali niekoľko dní. Onedlho, keď už miestni odbojári úspešne podnikli prvé „zoznamovacie“ kroky, do rokovani osobne vstúpil i sám Snežinský. (Veliteľ brigády spolu so svojím komisárom Vozňákom vyjednávali pravdepodobne až definitívnu podobu prechodu.) Alimov, spolu s veliteľmi svojich troch práporov, pravdepodobne s ohľadom na vývin frontovej situácie a osud, aký by ich po vojne čakal, čoskoro na ponuku prechodu reagovali kladne.¹⁵ Nie je vylúčené, že Snežinský a Vozňák sa s Alimovom osobne stretli 19. decembra, teda týždeň pred samotným prechodom.¹⁶ Dňa 23. decembra 1944 Snežinský spolu so svojím komisárom Vozňákom poslali Alimovovi ďalší list, v ktorom mu nariadili uskutočniť nasledovné kroky: 1. Vo všetkých posádkach v Starej Turej a jej okolí, kde sú Turkestanci ubytovaní, vyvolať vzburu. 2. Pobiť všetkých Nemcov nachádzajúcich sa v týchto posádkach. 3. Prerušiť všetky telefónne, telegrafné i rádiové spojenia. 4. Zničiť všetky ťažké zbrane i skladiská a bez boja či s bojom sa prebiť cez Nové Mesto do Hrádku, kde dostanú ďalšie úlohy.¹⁷ Krátko pred presunom sa Alimov so Snežinským dokonca osobne stretli v horách v okolí Novej Lehoty. Stalo sa tak pravdepodobne 25. decembra ráno, teda len niekoľko hodín pred dezerciou a krátko po definitívnom rozhodnutí Moskvy, ktoré Snežinskému oznámili 25. 12. o 2 hod v noci.¹⁸ Na stretnutí sa prav-

¹³ „Vladimír Kovár, Ján Šesták a Ondrej Rovniak, ktorí odišli v novembri z oddielu Repta k brigáde Boženko nadviazali prostredníctvom strýka Martina Reptu – hostinského na Brezovej – kontakt s majorom Alimovom.“ Pozri BZDÚŠEK, ref 6, s. 51. Pri nadviazaní kontaktov s Alimovými veliteľmi sa však v literatúre spomínajú i ďalšie mená. Bývalý náčelník štábu jedného z oddielov brigády Boženko, Štefan Mikulčík píše (Bojovo som u Snežinského. In: Hlas ľudu, 28. 8. 1965, s. 4), že „musulmanský pluk získali pre prechod k partizánom členovia ilegálnej organizácie strany na Myjave súdruhovia Šurin, Šesták, Jurenka a Kaizer.“

¹⁴Prípravu prechodu spomínajú vo svojom diele takisto autori G. Kalač a Š. Štukovský. Ako iniciátora prechodu označili však ilegálne vedenie KSS v podjavorinskom kraji, ktoré sa vraj takto chcelo zbaviť „krádeží a násilností vlasovských vojakov.“ Autori opisujú rokovania nasledovne: „Podľa inštrukcii F. Lípku nadviazali ilegálni pracovníci spojenie s veliteľom jednotiek v Starej Turej, s kpt. Šakirov Nadžafimovom a na Myjave s kpt. Alegberlim. S oboma veliteľmi sa vyjednávalo osobitne. Zatiaľ čo Alegberli bol rozhodnutý ochotne sa pridať vo vhodnej chvíli k sovietskej armáde, Nadžafimov pristal na podmienky ilegálneho vedenia, podľa ktorých sa mal s celou jednotkou presunúť za Váh do Považského Inovca k partizánskej jednotke pplk. Snežinského.“ KALAČ, G. – ŠTUKOVSKÝ, Š.: V borbe za slobodu. Trenčín 1964, s. 126-127. Vzhľadom na povojnovú situáciu, keď si takmer každý odbojový pracovník snažil pripísať čo najviac zásluh, dnes len ťažko možno zrekonštruovať hoci približný priebeh týchto vyjednávaní či skutočné zásluhy konkrétnych jednotlivcov o sprostredkovaní dezercie. Každopádne faktom ostáva, že rozhodujúcu a konečnú úlohu v jej príprave a realizácii museli zohrať najvyšší veliteľia oboch zainteresovaných stránok – plk. Alimov a pplk. Snežinský.

¹⁵VHA Trnava, f. Kyjev, ref 9, s. 28.

¹⁶Podľa údajov, uvedených v istom polofantastickom opise Snežinského vojenskej kariéry, ktorého autorom je neznámy sovietsky autor, sa uvádza, že Alimov sa týždeň pred svojou dezerciou stretol so Snežinským v istej, bližšie nelokalizovanej obci. Snežinského mali okrem jeho pravej ruky – komisára Vasila Vozňáka doprevádzať piati partizáni a taktiež Ján a Pavol Kravárikovci. V osobnom rozhovore mal Snežinský presvedčiť Alimova o bezvýhodiskovej situácii, v ktorej sa nachádza, a takto ho presvedčiť o výhodnosti dezercie. Obsah údajného rozhovoru, ako ho tu autor prezentuje, je vzhľadom na Snežinského postoj k Alimovovi nepravdepodobný, avšak nie je vylúčené, že podobné stretnutie sa mohlo skutočne odohrať. VHA Trnava, f. Partizánske hnutie (ďalej PH), č. 132, Anatolij Snežinskij – životopis.

¹⁷VHA Trnava, f. Kyjev, ref 9, s. 28.

¹⁸Snežinský sa spolu so svojím štábom najčastejšie zdržiaval v dome miestneho odbojového pracovníka Pavla Kravárika v Novej Lehote, časť Kopanice. Prostredníctvom svojich dvoch radistiek Snežinský udržiaval neustále spojenie s ÚŠPH v Kyjeve, resp. priamo s Moskvou. Podľa svedectva dcéry spomínaného P. Kravárika deň pred príchodom Alimovových jednotiek dostal Snežinský striktný príkaz prijať turkестanských esesákov, hoci on osobne sa tohto kroku veľmi obával. Vo svojich spomienkach doslova píše: „Medzi starým a novým rokom, asi 25. decembra (najskôr pôjde o noc z 24. na 25. decembra – pozn. M. L.) 1944 v našej izbe pracovali radistky, preto sme s bratom Paľkom nesmeli ísť do našej izby spať. Radistky vysielali a nesmeli byť vyrušované. Ja som vyšivala a mama s otcom tiež niečo robili. Veliteľ s komisárom sedeli na stoličkách a čakali na správu od radistiek. Boli dve hodiny po polnoci, keď radistka Maruška vyšla von z izby a hovorila: „Tovariš komandir, Najvyššie velenie dalo príkaz, že musíš prebrať vlasovcov Alimova!“ Snežinský si sklonil hlavu do dlani a po chvíli povedal: „Ne búdet dobre!“ (...) Ráno sa umývali, holili a pucovali a chystali sa na stretnutie s Alimovom pod bielou zástavkou. Viedol ich brat Milan na stanovené miesto v horách. To miesto sa volalo „Dol“ a bolo v katastri Novej Lehoty. Snežinský nedôveroval, bál sa, že môže prísť nejaká zrada. Ale keď dostal príkaz, musel ich zobrať. (...) Nasledujúcu noc sa Alimov s vojakmi presťahoval na Novú Lehotu.“ MALIKOVÁ, A.: Pamäť Povstania, rkp, s. 14, kópia v osobnom archíve autora. Z citovaných riadkov, ako i z ďalších náznakov, je zrejme, že hoci sa Snežinský v príprave dezercie osobne angažoval, nerobil tak z vlastného presvedčenia, ale len na príkaz Kyjeva, resp. Moskvy.

depodobne prerokovali podrobnosti prechodu. Z nariadených písomných direktív Alimov so svojimi veliteľmi však splnili len poslednú – presun cez novomestské mosty na Váhu do Hrádku.¹⁹ Mohutná kolóna turkestaných esesákov okolo polnoci z 25. na 26. decembra v počte takmer tisíc mužov vyrazila zo Starej Turej do Hrádockej doliny.²⁰ S plnou výzbrojou sa pluk nerušene presunul cez strážené mosty pri Novom Meste.²¹ Odtiaľ už ráno smeroval najkratšou a najbezpečnejšou cestou cez Kálnicu a potom hrebeňom Inovca na dohodnuté miesto stretnutia. Až v spomenutej Kálnici, po úspešnom presune na opačnú stranu Váhu, oznámil Alimov svojmu mužstvu skutočný cieľ nočného presunu – prechod na sovietsku stranu.²² Reakcie mužstva boli veľmi rozporné, časť, zhruba tristo vojakov, tento krok odmietla a okamžite sa vrátila k posádke. Väčšina však s dezerciou súhlasila a nasledovala svojich veliteľov do hlbokých a zasnežených Inoveckých hôr. Na lúčke pod vrchom Bobot v Hrádockej doline sa mali stretnúť s partizánmi. Snežinský však – nedôverujúc Alimovovi a obávajúc sa o svoj život – namiesto svojich partizánov vyslal na dohodnuté miesto skupinu civilných obyvateľov Novej Lehoty.²³ Pri prevádzaní kolóny zohral dôležitú úlohu takisto istý Ján Šesták, prelezený do uniformy nemeckého nadporučika, ktorý ozbrojenú kolónu viedol od staroturanských kopaníc až do Hrádockej doliny.²⁴ Z Hrádockej doliny však nakoniec novolehotskí mládenci turkestanú skupinu úspešne priviedli až k Snežinskému. Ten ju so svojimi kumpánmi čakal v miestnej časti Dolina, na lúke zvanej Kuvadlá. K žiadnym srdečným stiskom rúk medzi veliteľmi však nedošlo. Štáb Snežinského brigády čakal „alimovcov“ schovaný za asi piatimi guľometnými hniezdami. Náčelník štábu partizánskeho oddielu Bohdan Chmelnický, por. Mikulčík, ktorý bol do celej akcie už predtým zainteresovaný, si na ňu takto spomínal: „Na štábe v Doline bol už štáb pluku na čele s plk. Alimovom a rokovalo sa o podmienkach ďalšej činnosti. V rozkaze bolo, aby sme príslušníkov pluku sústredili a zadržali pred Novou Lehotou na voľnom priestranstve nad Reptovým mlynom. Z každej strany som rozložil družstvo s guľometom a s tretím družstvom na koňoch sme čakali asi v strede lúky. Bolo to otrasné, keď sa okolo nás grupovali vojaci v nemeckých uniformách. Za chvíľu bolo pri nás asi 800 vojakov so svojimi dôstojníkmi.“²⁵ Nastúpiac do radu – od veliteľa až po posledného vojaka, museli bývalí esesáci pred zrakmi príslušníkov štábu odhadzovať zbrane a prisahať, že sa vzdávajú partizánom.²⁶ Až po tomto

¹⁹Podľa svedectva nemeckého dôstojníka Alima Kuliewa, Harum el Rashid krátko po odchode Alimovho pluku telefonoval do Bratislavy so žiadosťou o vyslanie lietadla, ktoré by zhodilo letáky do oblasti, o ktorej predpokladali, že sa v nej Alimov s vojakmi nachádza. To znamená, že telefóny v posádke fungovali. Nemecký dôstojník napriek svojej prítomnosti v kasárňach taktiež nič nevedel o údajných zničených skladiskách zbraní (MUNOZ, ref 3, s. 160-170).

²⁰Nedá sa s istotou vylúčiť ani možnosť, že dezercia sa uskutočnila už v noci z 24. na 25. decembra, teda na Štedrý večer. Zachované pramene nie sú v tomto smere jednotné, prikláňam sa však skôr k dátumu noci z 25. na 26. decembra 1944. Veľmi nepravdepodobnými sú však v tejto súvislosti zmienky o údajnom odstrelení nemeckej stráže na mostoch cez Váh, resp. jej podrezaní, ktoré mali utekajúci Turkestanci vykonať.

²¹ŠICKO, Š.: Považský prápor slobody. In.: Tri desaťročia slobody. Trenčín 1975, s. 22. Autor publikácie tu píše: „Celý pluk, asi tisíc mužov s výzbrojou, sa nerušene dostal cez vážske mosty, strážené Nemcami. Až v Kálnici oznámili veliteľia mužstvu svoj návrh pripojiť sa k partizánskemu zväzku A. Snežinského. Väčšina súhlasila a celá kolóna s vozidlami sa vydala na cestu. Časť vlasovcov však zaváhala a asi 300 sa ich vrátilo k nemeckým chlebarcom.“ Počet tristo navrátilcov z odtrhnutého pluku udáva i nemecký prameň, na ktorý sa odvoláva vyššie citovaný americký vojenský historik. (MUNOZ, ref 3, s. 171.)

²²ŠICKO, ref 21, s. 22.

²³„Snežinský dal richtárovi rozkaz, že mu (rozumej Alimovovi – pozn. M. L.) musí poslať desať chlapov naproti, aby Turkestanov previedli sem.... Neposlal svojich vojakov, lež nás nevinných poslať. Keď sme prišli na to miesto – pod Bobot – začali po nás hneď strielať, pravda. Tak sme všetci zalahli do snehu a mávali s kapesníkmi, aby prestali. Všetkých nás mohli vtedy postrlítať...“ Podľa svedectva C. Michalka (1921, Nová Lehota). Výpoveď z 27. 10. 2001. Osobný archív autora. Toto svedectvo potvrdil autorovi týchto riadkov i jeho spoluobčan a ďalší príslušník „styžnej“ skupiny, S. Chnupa (1926, Nová Lehota), ktorý dodal, že heslom, ktorým sa mali lehotskí mládenci v roli sprievodcov pri prvom kontakte s esesákmi „legitimovať“, bola veta „Alimov vás volá!“

²⁴Prvý z dvoch posledných žijúcich účastníkov tohto stretnutia ďalej tvrdil, že sa im ako vodca tejto strašidelnej kolóny prvý prihovoril istý dôstojník v nemeckej uniforme, avšak po slovensky. Tento zvláštny fakt vysvetlil na celkom inom mieste iný autor. Pozri: BZDÚŠEK, ref 6, s. 51.

²⁵MIKULČÍK, Š.: Spomienky, rkp, s. 97-98, kópia v osobnom archíve autora.

akte im zbrane vrátili. Nik z partizánov však nebol ich prijatím nadšený – Snežinským počnúc a poslednou partizánskou spojkou končiac.²⁷

Zhruba okolo obeda, dňa 26. decembra, na sviatok sv. Štefana, prišiel rozkaz premiestniť celý pluk na kopanicu Domináky. Obyvatelia malej obce Nová Lehota sa takto stali svedkom nevidaného presunu, keď sa z Doliny valili húfy po zuby ozbrojených príslušníkov bývalej jednotky SS. Najviac strachu zažili prirodzene samotní obyvatelia kopanice, ktorí museli novopríchodiacim zabezpečiť ubytovanie a stravu. Zálaha vojska v nemeckých uniformách, so „smrtkami“ na hlavách, nožmi za sárou či na ťažkých koňoch, nemohla v očiach dedičanov vyvolať iné pocity, než strach. V jednom z nich mohli šikmookí aziati vyvolať asociácie s dávnou tatárskou či tureckou inváziou spred stáročí, či akúsi predzvesť prechodu frontu. Mladí muži zo spomenutej osady U Dominov sa pri prvom chýre o príchode „Nemcov“ preto rozutekali do blízkych úbočí, pretože tento signál považovali za začiatok veľkej nemeckej razie s cieľom ich odvlečenia.²⁸

Nie je úplne jasné, koľko Turkestancom sa v ten deň pridalo k partizánom, najpravdepodobnejším sa však zdá byť údaj okolo 600 mužov.²⁹ Každopádne, sa miesto na spanie pre každého z nich muselo nájsť. Osada Domináky, počítajúca asi dvadsať domov, musela prijať v noci z 26. na 27. decembra 1944 zhruba 600 nečakaných, na smrť unavených a hladných, avšak po zuby ozbrojených nočľazníkov. Nebolo tak ničím výnimočným, ak sa do malej dvojizbovej chalúčky naraz natlačilo tridsať, ba i viac vojakov.

Na druhý deň, asi o pol deviatej ráno, dostali bývalí esesáci príkaz zhromaždiť sa na mieste zvanom Dolinka, kde sa uskutočnil ich nástup. Nástupu sa zúčastnili všetci príslušníci pluku, okrem kuchárov. Po raporte malo prebehnúť ich odstrojenie, pretože mali na sebe stále identifikačné znaky príslušníkov zbraní SS. Viacerí sa i skutočne začali v chalupách odstrojovať či vyzliekať a znaky odstraňovať. Namiesto nich mali ako svoj nový identifikačný znak používať červenú pásku či aspoň kúsok červenej látky. Práve v tomto najnevhodnejšom okamihu sa však stalo to, s čím nikto z kompetentných nepočítal – nemecký prepád.³⁰ Turkestancom boli prepádom veľmi zaskočení, takže ani len nepomysleli na možný odpor. Úplne vyčerpaní celonočným namáhavým, takmer štyridsaťkilometrovým, pochodom po hlbokom snehu podcenili bezpečnostné opatrenia a stráže postavili len do tesnej blízkosti obydľí, nie však na prístupové cesty vedúce ku kopanici.³¹ Nemecký útok smeroval po prístupových cestách zo všetkých strán – od Dastína, Bojnej, Modrovej, ba aj Moravanskej doliny. Nemci spustili prudkú paľbu z guľometov, samopalov, ba aj z mínometov, až sa na chatrných chalúpkach roztriasli okencie. Turkestancom, ktorým hrozilo úplné obklúčenie, sa okamžite strhli na bezhlavý útek.

²⁶„Snežinský ich vyšetroval, ale ten mal tiež z nich strachu, či to neni voľáky prechmat proti nemu...“ dodal jeden z mojich informátorov – C. Michalka. Podobne sa autorovi tejto štúdie o prvom dotyku miestnych partizánov s bývalými esesákmi vyjadril i osobný svedok tohto „privítania“, ktorý bol v tom čase vo funkcii veliteľa čaty v oddieli Bohdan Chmelnický, Š. Bednár (1921, Nová Lehota).

²⁷Už spomenutý Š. Míkulčík na inom mieste takto zhrnul pocity partizánov z príchodu aziatov: „Keď sa cez Vianoce 1944 cez Hôrku a Hrádok začali valiť ozbrojení nemeckí vojaci šikmých očí a žltej pleti, nik nevedel, čo sa robí, každý sa triasol strachom a hrôzou, že nastala možno posledná chvíľa.“ MIKULČÍK, Š.: Vojna, rkp., s. 4, kópia v osobnom archíve autora. Iný z bývalých príslušníkov tohto oddielu zhodnotil vzťah partizánov k novoprijatým Turkestancom: „To bol strašný fíml keď prišli na tie Vianoce. Päťsto ľudí... Sme im neverili... Nikto im neveril, ani Snežinský...“ Spomienky L. Wistera (1917, Budapešť) na roky 1939 – 1945. Záznam z 5. 12. 2001, osobný archív autora.

²⁸„Vieš čo to bolo keď tí vlasáci prišli? Ja som myslel, že je to den súdny...Prišli sme ráno z kostola domov, debatujeme, kukol som cez okno ven a tam vojsko nemecké, kone! Tak ja jak som bol, v tom svätôčnom – hore do brehu som utíkov a až večer som prišou...Lebo bolo povedané, že Nemci idú chlapov brat – tak šetci chlapi utekali...“ Zo spomienok J. Domina. (1926, Stará Lehota – Domináky). Zápis z 12. 4. 2002, osobný archív autora.

²⁹Počty Turkestancom, ktorí prebehli k partizánom, sa líšia. J. Munoz v diele uvádza 400 – 450 dezertérov, výkaz Snežinského brigády hovorí o 600 „vlasovcoch“, niektoré dokumenty slovenskej proveniencie sú „veľkorysejšie“ – partizánom priznali 700 až 1 000 prebehlikov. Najtriezvejším sa však zdá byť číslo okolo 600, najviac ak 700 osôb.

³⁰VHA Trnava, f. PH, č. 132, partizáni v Novej Lehote, s. 1.

³¹Tamže. Pozri tiež kronika obce Nová Lehota s. 4.

Vylákani vybiehali z dvorov, ne jeden bosý či oblečený len v spodnom prádle. Najhoršie na tom boli tí z nich, ktorí boli ubytovaní v chalupách priamo pri ceste – mnohí z nich vyskakovali z okien až vtedy, keď Nemec otváral dvere. Nebol čas siahnúť ani len po odloženej zbraňi či bagandžiach. Bleskovým únikom hľadali spásu v okolitých lesoch, ktoré takto istotne viacerých zachránili. Prudká paľba vyrušila i viacerých partizánov, ktorí sa práve v tomto čase nachádzali v blízkych osadách. Vidiac bežiacich vojakov v nemeckých uniformách, brali i oni nohy na plecia.³² Nemci prenasledovali utekajúcich dezertérov, pričom niekoľkých z nich aj zabili alebo zranili.³³ Napriek týmto obeťam bolo však prítomným civilným „divákom“ zrejme, že cieľom útoku nebolo dezertérov zmasakrovať, ale skôr ich zajať alebo donútiť vrátiť sa k posádke.³⁴

Nepodarilo sa mi však bezpečne zistiť, aké množstvo – resp. či vôbec – sa Nemcom podarilo nejakých Turkestanecov zajať.³⁵ Prenasledujúce jednotky sa v osade nezdržali dlho. Po skončení útoku a následnej prehliadke okolia pozbierali roztratený vojenský materiál, ale takisto rôzne cennosti, ktoré po Turkestancoch poostávali, a vrátili sa k svojim posádkam. Prudký útok asi dvoch rôt Nemcov a Azerbajdžancov zastihol nielen čerstvých dezertérov, ale i samotných Snežinského partizánov úplne nepripravených. Roztratené skupinky moslimov po prvých výstreloch zmätene pobehovali po horách, súc vystavení strelbe z jednej i z druhej strany. Š. Mikulčík o tom poznamenal: „Po hlásení na štáb prišiel rozkaz ustúpiť na Kulháň. My sme mali ísť ako zadný voj a zbierať zablúdených, prípadne odrážať nepriateľa. Bol to otrasný ústup, lebo nepriateľ sa dokázal zorientovať a strieľal na isto. My sme to nevedeli a preto prišiel rozkaz, aby všetci prebehli mali čiapky v rukách, a nie na hlave. Nie všetci však o tom vedeli a stávalo sa, že sme narazili na skupinu s čiapkami na hlave a bez upozornenia sme začali na nich strieľať... Bolo to otrasné, druhý deň zabíjania a my sme ešte neboli takí tvrdí...“³⁶ Rozprchnutí a roztratení Turkestaneci, mnohí navyše bosí či polonahí, tak strávili v horách niekoľ-

³²„Po kopanicách boli ubytovaní Snežinského partizáni... A tí keď videli, že toto sa hrme odtálo – lebo všetci mali nemecké uniformy – tak sa odtiaľ zebrať a hybáť odtiaľ na Podhradí, Zlavy a tam... Taký frmol nastal vtedy...“, spomínal si iný očitý svedok týchto udalostí Ján Chalupa (1913, Stará Lehota, Domináky) Zápis z 12. 4. 2002, osobný archív autora.

³³Podľa udaní miestnych občanov a svedkov prepada, pri náhlom nemeckom útoku padli na území kopanice traja, resp. štyria Turkestaneci, ktorí boli neskôr odvezení do Starej Lehoty a tam na miestnom cintoríne pochovaní. Malý pomníček, ktorý pripomína ich smrť, stojí na obecnom cintoríne dodnes. Spomenutý dokument „Partizáni v Novej Lehote“, vyhotovený miestnymi odbojármi, pravdepodobne nedlho po vojne, udáva 4 padlých zo strany bývalých SS príslušníkov. Jeho autor (autori) píše: „Poneváž Alimov nemal stráže, už 27. decembra ráno Nemci u Dominákov zaútočili. Paľba trvala asi 30 minút, padli 4 z nich, jeden neznámy civil a jeden ťažko ranený. Nemci chytili viacerých vlasovcov.“ VHA Trnava, f. PH, č. 132, Partizáni v Novej Lehote, s. 1. Na nemeckej strane bol naopak iba jeden ľahko ranený. Úplne vyfantazirované sú preto sovietske údaje o 50 Nemcoch zabitých partizánmi počas údajného trojhodinového ťažkého boja. VHA Trnava, f. Kyjev, ref 9, s. 7. Náhlý prepad len ťažko nazvať bojom, pretože zo strany Turkestanecov sa nepostavil na odpor nikto, rovnako tak ani zo strany partizánov, ktorí boli v tom čase poskrývaní po blízkych osadách. Podľa spomienok očitých svedkov nemeckého útoku, miestnych obyvateľov osady U Dominov, útok nastal doobeda, 27. decembra. Tento fakt potvrdzuje i časové udanie na spomenutom pomníčku padlých Turkestanecov – 9.30 hod. 27. 12. 1944.

³⁴Viacerí z miestnych svedkov prepada sa prikláňajú k názoru, že cieľom prenasledujúcich nemeckých jednotiek nebolo utečencov priamo postrieľať. Jeden z miestnych obyvateľov k tomuto poznamenal: „No keby ich boli steli postrílať, tak postrílať ťetkých, s gulometmi ich pokosia, lebo tu do toho brehu utekali všetci... Ale nesteli ich postrílať všetkých. U nás bol kuchar, čo im polievku varil – ten neutekal nikde... Prišli Nemci – pohyboval sa medzi nimi, išiel potom k nám pod šopu, tam si vzal flintu, odišiel dole a vás si ho nikdo ani nevšimol.“

Spomienky J. Domina. Tamže. I z laického pohľadu na terén v okolí týchto kopanic, pozorovateľovi musí byť jasné, že v prípade skutočne úmyselného a cieľavedomého strieľania, navyše s takými účinnými nemeckými zbraňami, obeť by muselo byť nepomeme viac. Na druhej strane nemožno vylúčiť možnosť, že počas následného prenasledovania v okolitých lesoch nedošlo k ďalším obeťam, ktoré ostali (ne)pochované v horách. To by potvrdzoval i Mikulčíkov opis udalostí zachytený v jeho spomienkach.

³⁵Túto otázku sa mi nepodarilo spoľahlivo objasniť. Niektoré pramene, zdá sa, túto možnosť potvrdzujú. V každom prípade, ak nejakí zajatci predsa len boli, nebolo ich mnoho.

³⁶MIKULČÍK, ref 25, s. 99.

ko hodín. Až potom sa niektorí osmelili a začali sa približovať k obydliam kopaničiárov v horách. Väčšia časť z utečencov sa nakoniec po prestrelkách a celkových útrapách na Kulháň dostala. Tu sa bývalí „esesáci“ po druhýkrát stretli s velením brigády.³⁷ Snežinskému i Alimovovi však bolo jasné, že taký veľký počet partizánov sa na území malej obce nemôže dlhšie zdržiavať. Veliteľ brigády preto okamžite nariadil reorganizáciu svojich jednotiek, ktorá sa v priestore Kulháň – Nemečky následne realizovala.³⁸ Snežinský pritom postupoval veľmi prezieravo a usiloval sa predísť vytvoreniu čisto turkestaných oddielov. Prikázal preto z jestvujúcich rôt a čiat vytvoriť dva nové oddiely – *Štúr* a *Za vlast'* a bývalých „esesákov porozdeľoval taktiež už do jestvujúcich oddielov – *Bohdan Chmelnický, Ščors, Suvorov a Čapajev*.³⁹ Počet novoprijatých členov niekoľkokrát prevyšoval počet starých príslušníkov brigády. Celkovú zložitú situáciu však okrem počiatočnej nedôvery k novým „partizánom“ komplikoval fakt, že ich veľká časť nevedela vôbec po rusky. S adaptáciou na nové pomery sa však nakoniec Turkestanaci pomerne dobre vyrovnali a bez väčších problémov sa do jestvujúcej partizánskej štruktúry integrovali, i keď výsledný efekt nebol určite taký, ako snád' organizátori prechodu pôvodne očakávali.⁴⁰

Prijatím a zaradením Turkestančov do zväzku jednej z najväčších partizánskych brigád na Slovensku sa však predchádzajúca dramatická a napínavá púť týchto stoviek obyvateľov strednej Ázie, vrhnutých do víru vojny, ani zďaleka neskončila. Po bojoch v partizánskych oddieloch sa podarilo väčšine týchto dezertérov spojiť sa s postupujúcou Červenou armádou. Dôvod na oslavu to však pre nich v žiadnom prípade nebol, práve naopak. Konečné tragické vyvrcholenie ich anabázy je však námetom už na inú štúdiu.⁴¹

³⁷ „Na Kulháni všetko stíchlo, ale zostalo čudné napätie, ktoré sa razom mohlo zmeniť na tragédiu“. Tamže.

³⁸ Tamže. Pozri tiež Dejiny SNP. Bratislava 1984, zv. 5, s. 531.

³⁹ VHA Trnava, f. Kyjev, ref 9, s. 17. Podľa tabuľkových počtov, uvedených v tomto prehľade, mala Snežinského brigáda k 1. decembru 1944 spolu 166 partizánov, no k 1. januáru 1945 ich už bolo 920. Niet pochyb, že tento prudký nárast bol zapríčinený práve prijatím spomenutých bývalých príslušníkov SS. Pre zaujímavosť môžem uviesť, že napr. oddiel Bohdan Chmelnický musel po úprave prijať 121 bývalých SS príslušníkov a následne sa presunúť z Inovca na stredné Slovensko, do priestoru medzi Ružomberkom a Banskou Bystricou. 120 nových členov dostal i oddiel Ščors, ktorý sa následne pohol do okolia Handlovej. Podobne, i keď v menšej miere, boli doplnené i ostatné oddiely.

⁴⁰ „Musím otvorene priznať, že prechodom musulmanského pluku SS sme veľa nezískali. Ruky sme mali poviazané nedôverou (...) bývalým príslušníkom SS sme úplne neverili a potom ani sami nepredstavovali veľkú bojovú silu – nemali záujem. Nadobudli sme dojem, že z týchto musulmanov nemala veľký úžitok Červená armáda, Nemci ešte menej a ani my sme veľa nezískali ich príchodom. Azda iba to, že bol zlikvidovaný jeden pluk.“ MIKULČÍK, ref 25, s. 100, 111.

⁴¹ Š. Mikulčík, ktorý turkestaných príslušníkov prevádzal do poľského Zakopaného na miestne veliteľstvo Čerenej armády, sa od jedného zo štábnych veliteľov namieste dozvedel, že „idú hneď na front zodpovedať krvou“. Turkestančov tak oficiálne nepopravili, avšak boli za trest nasadení do prvej línie, na hroty útočiacich vojsk, kde mali robiť odminovacie práce. „Tak neviem, ktorý z nich to prežil“, dodal neskôr Mikulčík. Pozri MIKULČÍK, ref 25, s. 118.